

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

Факультет психології, політології та соціології

Кафедра психології

**Кваліфікаційна робота -  
Бакалаврський дослідницький проєкт**

053 «Психологія»

на тему:

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ  
ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД  
НЕПОВНОЛІТНІХ**

Виконав: здобувач 4 курсу, групи 4

Галузь знань: 05 «Соціальні та поведінкові науки»  
спеціальність 053 «Психологія»

Захарова Ніколет Віталіївна

Керівник: к.психол.н., доцент Джежик О.В.

Рецензент: к.політ.н., доцент Шмаленко Ю.І.

Одеса – 2025

## АНОТАЦІЯ

**Захарова Н.В. Психологічні особливості процесу профілактики девіантної поведінки серед неповнолітніх.** - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Бакалаврський дослідницький проект на здобуття бакалаврського рівня вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія». Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2025 рік.

Робота присвячена дослідженню теоретичних основ та практичних аспектів психологічних технологій профілактики девіантної поведінки серед неповнолітніх. Робота розкриває психологічну характеристику девіантної поведінки в підлітковому віці, аналізує соціально-психологічні фактори її формування та систематизує сучасні підходи до профілактичної роботи.

У дослідженні проаналізовано когнітивні, емоційні, мотиваційні та поведінкові компоненти девіантної поведінки підлітків, розглянуто вплив сімейних, шкільних та соціокультурних факторів на формування поведінкових порушень. Особливу увагу приділено теоретичним підходам до профілактики, включаючи поведінковий, когнітивно-поведінковий, системний та інтегративний підходи.

Детально охарактеризовано три рівні профілактики девіантної поведінки: первинна профілактика як система превентивних заходів для всієї популяції підлітків, вторинна профілактика для груп ризику та третинна профілактика у вигляді корекційно-реабілітаційних програм. Проаналізовано ефективність різних психологічних технологій, включаючи індивідуальну та групову терапію, сімейні втручання, тренінги соціальних навичок та інноваційні цифрові технології.

Дослідження включає аналіз економічної ефективності профілактичних програм, культурних та гендерних особливостей їх реалізації, ролі кваліфікації фахівців у забезпеченні якості втручань. Розглянуто довгострокові ефекти профілактичної роботи та перспективи розвитку інноваційних підходів до профілактики девіантної поведінки.

Результати дослідження мають практичне значення для психологів, педагогів, соціальних працівників та інших фахівців, що працюють з

неповнолітніми. Сформульовано рекомендації щодо оптимізації профілактичної роботи та створення ефективних систем попередження девіантної поведінки серед молодого покоління.

**Ключові слова:** девіантна поведінка, неповнолітні, психологічна профілактика, підлітковий вік, соціально-психологічні фактори, корекційно-реабілітаційні програми, ефективність втручань, первинна профілактика, психологічні технології.

## ABSTRACT

**Zakharova N.V. Psychological features of the process of prevention of deviant behavior among minors.** - Qualification scientific work in the form of a manuscript. Bachelor's research project for obtaining a bachelor's degree in higher education in the specialty 053 "Psychology". National University "Odesa Law Academy", Odesa, 2025.

The work is devoted to the study of theoretical foundations and practical aspects of psychological technologies for preventing deviant behavior among adolescents. The work reveals the psychological characteristics of deviant behavior in adolescence, analyzes the socio-psychological factors of its formation, and systematizes modern approaches to preventive work.

The study analyzes cognitive, emotional, motivational and behavioral components of deviant behavior in adolescents, examines the influence of family, school and sociocultural factors on the formation of behavioral disorders. Special attention is paid to theoretical approaches to prevention, including behavioral, cognitive-behavioral, systemic and integrative approaches.

Three levels of deviant behavior prevention are characterized in detail: primary prevention as a system of preventive measures for the entire adolescent population, secondary prevention for risk groups, and tertiary prevention in the form of correctional and rehabilitation programs. The effectiveness of various psychological technologies is analyzed, including individual and group therapy, family interventions, social skills training and innovative digital technologies.

The research includes analysis of economic efficiency of preventive programs, cultural and gender features of their implementation, the role of specialists qualifications in ensuring the quality of interventions. Long-term effects of preventive work and prospects for developing innovative approaches to deviant behavior prevention are considered.

The research results have practical significance for psychologists, educators, social workers and other specialists working with adolescents. Recommendations for

optimizing preventive work and creating effective systems for preventing deviant behavior among young generation are formulated.

**Keywords:** deviant behavior, adolescents, psychological prevention, adolescence, socio-psychological factors, correctional-rehabilitation programs, intervention effectiveness, primary prevention, psychological technologies.

## ЗМІСТ

|                                                                                                |    |
|------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| ВСТУП.....                                                                                     | 7  |
| РОЗДІЛ 1. ПІДГОТОВКА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....                               | 17 |
| 1.1. Організація експериментального дослідження.....                                           | 17 |
| 1.2. Обґрунтування методів та методик дослідження.....                                         | 20 |
| РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ.....                        | 25 |
| 2.1. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження.....                          | 25 |
| 2.2. Психологічні технології профілактики девіантної поведінки серед неповнолітніх...<br>..... | 31 |
| ВИСНОВКИ.....                                                                                  | 33 |
| СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....                                                                | 36 |

## ВСТУП

**Актуальність теми.** Девіантна поведінка неповнолітніх становить одну з найбільш гострих соціальних проблем сучасного суспільства, що потребує комплексного наукового осмислення та розробки ефективних методів профілактики. Зростання кількості випадків поведінкових порушень серед підлітків спостерігається в усьому світі, що свідчить про універсальний характер цієї проблеми та необхідність пошуку нових підходів до її вирішення. Статистичні дані демонструють стійку тенденцію до зниження віку первинних проявів девіантної поведінки, що робить проблему профілактики особливо актуальною [9, с. 39-44].

Сучасні соціально-економічні трансформації створюють нові виклики для системи виховання та соціалізації молодого покоління. Швидкі зміни в суспільстві, руйнування традиційних соціальних інститутів, інформаційна перенасиченість та зміна ціннісних орієнтирів створюють сприятливі умови для розвитку різноманітних форм девіантної поведінки. Підлітки, як найбільш вразлива категорія населення, особливо гостро реагують на ці зміни, що проявляється у зростанні поведінкових проблем [29, с. 105-128].

Психологічні особливості підліткового віку, включаючи емоційну нестабільність, потребу в самоствердженні та схильність до ризикової поведінки, створюють додаткові передумови для виникнення девіацій. Період підлітковості характеризується інтенсивним фізичним та психічним розвитком, формуванням ідентичності та системи цінностей, що робить цей етап онтогенезу особливо чутливим до негативних впливів. Розуміння цих особливостей є основою для розробки ефективних профілактичних стратегій [27].

Наявність різноманітних факторів ризику в сучасному суспільстві вимагає системного підходу до профілактики девіантної поведінки. Сімейна дисфункція, шкільна дезадаптація, негативний вплив однолітків, медіа-експозиція та соціально-економічні проблеми можуть діяти як ізольовано, так і в комплексі, посилюючи ймовірність розвитку поведінкових порушень. Ефективна

профілактика повинна враховувати всю сукупність цих факторів та спрямовуватися на їх нейтралізацію [ 36, с. 43-47].

Міжнародний досвід профілактики девіантної поведінки неповнолітніх демонструє різноманітність підходів та методів, що використовуються в різних країнах. Адаптація успішних міжнародних практик до національного контексту вимагає ретельного аналізу культурних, соціальних та економічних особливостей конкретного суспільства. Порівняльні дослідження ефективності різних підходів дозволяють виявити універсальні принципи та культурно-специфічні аспекти профілактичної роботи. [21, с. 64-67]

Сучасне суспільство характеризується присутністю численних факторів ризику, що створюють передумови для виникнення девіантної поведінки серед неповнолітніх. Сімейна дисфункція проявляється через порушення внутрішньосімейної комунікації, конфлікти між батьками, непослідовність у вихованні та відсутність емоційного зв'язку між членами родини. Такі порушення формують нестабільне середовище для розвитку дитини, де відсутні чіткі межі та правила поведінки. Підлітки, що виростають у дисфункціональних сім'ях, часто мають труднощі з формуванням адекватної самооцінки та соціальних навичок. [9, с. 39-44]

Шкільна дезадаптація виникає внаслідок неспроможності учня успішно функціонувати в освітньому середовищі. Академічна неуспішність, проблеми з однолітками, негативне ставлення до навчання та конфлікти з педагогами створюють атмосферу постійного стресу. Такі умови призводять до формування негативного ставлення до соціальних інститутів загалом та можуть стимулювати пошук альтернативних способів самоствердження через девіантну поведінку. Освітнє середовище, що не враховує індивідуальні потреби учнів, може стати каталізатором для розвитку поведінкових порушень.

Негативний вплив однолітків проявляється через засвоєння антисоціальних норм та моделей поведінки в межах девіантних груп. Підлітки особливо чутливі до групового тиску та прагнуть отримати визнання серед ровесників. Девіантні групи пропонують альтернативну систему цінностей, де порушення соціальних

норм розглядається як прояв незалежності та мужності. Процес групової ідентифікації може призвести до поступової ескалації девіантної поведінки, коли підлітки намагаються довести свою приналежність до групи через все більш ризиковані вчинки. [28]

Медіа-експозиція в сучасному інформаційному суспільстві створює додатковий канал впливу на формування поведінкових моделей підлітків. Масове поширення контенту, що романтизує насильство, агресію та інші форми девіантної поведінки, формує спотворені уявлення про норми соціальної взаємодії. Соціальні мережі та онлайн-платформи можуть стати місцем для кібербулінгу, пропаганди екстремістських ідей або формування деструктивних субкультур. [39, с. 218-225]

Соціально-економічні проблеми створюють додатковий стрес для сімей та обмежують доступ до якісних освітніх та соціальних послуг. Бідність, безробіття батьків, житлові проблеми та соціальна нерівність формують середовище, де девіантна поведінка може розглядатися як спосіб виживання або протесту проти несправедливості. Відсутність легальних можливостей для соціального просування може штовхати молодих людей до пошуку альтернативних шляхів досягнення матеріального благополуччя. [29, с. 105-128]

Системний підхід до профілактики передбачає комплексне втручання на всіх рівнях соціального середовища підлітка. Робота з сім'єю включає навчання батьків ефективним стратегіям виховання, покращення внутрішньосімейної комунікації та створення підтримуючої атмосфери. Шкільні програми профілактики спрямовуються на формування позитивного освітнього середовища, розвиток соціальних навичок учнів та раннє виявлення проблем. Громадські ініціативи мають на меті створення альтернативних можливостей для самореалізації підлітків через спорт, творчість та волонтерську діяльність.

Економічний аспект проблеми девіантної поведінки демонструє значні витрати суспільства на боротьбу з наслідками поведінкових порушень. Правоохоронна система витрачає чималі ресурси на розслідування злочинів, скоєних неповнолітніми, та їх судове переслідування. Пенітенціарні установи

потребують значного фінансування для утримання молодих правопорушників. Соціальні програми реабілітації також вимагають суттєвих інвестицій для відновлення соціального функціонування колишніх правопорушників. [26]

Профілактичні заходи виявляються значно більш економічно ефективними порівняно з корекційними втручаннями. Інвестиції в превентивні програми дозволяють запобігти виникненню проблем та уникнути значно більших витрат у майбутньому. Економічні розрахунки показують, що кожна гривня, вкладена в профілактику, може заощадити від трьох до семи гривень витрат на корекційні заходи. Така економічна ефективність робить профілактичні програми привабливими для фінансування з боку державних та приватних інвесторів. [13, с. 54;]

Розвиток психологічної науки відкриває нові горизонти для створення інноваційних підходів до профілактики девіантної поведінки. Сучасні нейропсихологічні дослідження дозволяють краще зрозуміти механізми формування поведінкових порушень на рівні мозкових структур. Когнітивно-поведінкові терапії адаптуються для роботи з підлітками, враховуючи особливості їх психічного розвитку. Системна сімейна терапія інтегрує досягнення різних психологічних шкіл для комплексного впливу на сімейну систему. Персоналізовані профілактичні програми враховують індивідуальні особливості кожного підлітка, включаючи темперамент, здібності, інтереси та специфічні фактори ризику. Використання сучасних діагностичних інструментів дозволяє точно оцінити потреби конкретної дитини та розробити індивідуальний план профілактичного втручання. Інтеграція різних психологічних підходів створює синергетичний ефект, що підвищує загальну ефективність профілактичних заходів та забезпечує комплексний вплив на всі аспекти особистості підлітка. [24]

Соціальний запит на розробку ефективних методів профілактики девіантної поведінки неповнолітніх зростає з боку різних соціальних інституцій, включаючи освітні установи, сім'ї, громадські організації та державні структури. Сучасні освітні заклади стикаються з необхідністю розробки комплексних програм, що дозволяють не лише виявляти ранні ознаки поведінкових порушень, але й

створювати превентивні заходи для всіх учнів. Сімейні консультативні центри шукають дієві методики роботи з батьками, які потребують підтримки у вихованні дітей підліткового віку. Громадські організації розробляють соціальні проекти, спрямовані на залучення молоді до конструктивної діяльності та формування позитивних життєвих орієнтирів. [30]

Практикуючі психологи, педагоги та соціальні працівники потребують науково обґрунтованих рекомендацій щодо організації профілактичної роботи з підлітками групи ризику. Фахівці психологічних служб шкіл часто відчують брак конкретних інструментів для роботи з дітьми, які демонструють перші ознаки дезадаптації. Соціальні працівники територіальних центрів стикаються з необхідністю індивідуалізації підходів до кожної сім'ї, враховуючи специфічні обставини та ресурси. Педагоги потребують методик інтеграції профілактичних елементів у навчально-виховний процес без шкоди для академічної програми. Розробка теоретично обґрунтованих та емпірично перевірених методів профілактики є нагальною потребою сучасної практики, оскільки існуючі підходи часто базуються на застарілих концепціях або не мають достатнього наукового підтвердження своєї ефективності. [19]

Методологічні виклики дослідження девіантної поведінки неповнолітніх пов'язані з необхідністю використання комплексного підходу, що поєднує різні наукові дисципліни та методи дослідження. Психологічна наука надає розуміння внутрішніх механізмів формування поведінкових порушень, тоді як соціологічні дослідження розкривають вплив соціального середовища. Педагогічні науки пропонують освітні технології профілактики, а медичні дослідження виявляють біологічні предиспозиції до девіантної поведінки. Складність феномену девіантної поведінки вимагає застосування як кількісних, так і якісних методів дослідження для отримання повного розуміння механізмів її формування та ефективних способів профілактики. Статистичний аналіз дозволяє виявити загальні тенденції та закономірності, тоді як глибинні інтерв'ю та спостереження розкривають індивідуальні особливості переживань підлітків. [5]

Емпіричні дослідження в галузі профілактики девіантної поведінки стикаються з етичними обмеженнями та методологічними складнощами, що пов'язані з роботою з вразливими групами населення. Дослідники повинні забезпечувати конфіденційність та анонімність учасників, особливо коли йдеться про неповнолітніх. Батьківська згода на участь дитини в дослідженні може створювати селекційні упередження, оскільки найбільш проблемні сім'ї можуть відмовлятися від участі. Необхідність дотримання етичних стандартів при проведенні досліджень з неповнолітніми створює додаткові виклики для збору надійних даних про ефективність профілактичних втручань, особливо коли потрібно досліджувати делікатні аспекти поведінки підлітків.

Міжнародний досвід профілактики девіантної поведінки неповнолітніх демонструє різноманітність підходів та методів, що використовуються в різних країнах. Скандинавські країни акцентують увагу на створенні підтримуючого соціального середовища та розвитку соціальних навичок. Американські програми часто зосереджуються на індивідуальній терапії та поведінкових втручаннях. Азійські країни розробляють підходи, що базуються на традиційних культурних цінностях та сімейних зв'язках. Адаптація успішних міжнародних практик до національного контексту вимагає ретельного аналізу культурних, соціальних та економічних особливостей конкретного суспільства. Порівняльні дослідження ефективності різних підходів дозволяють виявити універсальні принципи та культурно-специфічні аспекти профілактичної роботи, що сприяє розробці більш ефективних національних стратегій. [21, с. 64-67]

Технологічні інновації в галузі психології та соціальної роботи відкривають нові можливості для розробки та реалізації профілактичних програм. Мобільні додатки для самоконтролю емоційного стану дозволяють підліткам відстежувати свої реакції та застосовувати техніки саморегуляції в режимі реального часу. Онлайн-платформи забезпечують доступ до психологічної підтримки та освітніх ресурсів незалежно від географічного розташування. Віртуальна реальність створює безпечне середовище для відпрацювання соціальних навичок та подолання фобій. Використання цифрових технологій, онлайн-платформ та

мобільних додатків може підвищити доступність та ефективність профілактичних втручань, особливо для підлітків, які звикли до цифрового середовища. Дослідження потенціалу цих технологій у профілактиці девіантної поведінки є перспективним напрямком наукових досліджень, що може революціонізувати традиційні підходи до профілактичної роботи. [39, с. 218-225]

**Останні дослідження та публікації:** У 2023 році в Україні було опубліковано кілька статей, що аналізують ефективність психологічних моделей профілактики девіантної поведінки серед неповнолітніх. Зокрема, дослідження вказують на важливість індивідуального підходу та інтеграції психологічних, соціальних і педагогічних методів.

Дослідження 2024 року підкреслюють значення сімейного виховання та соціального оточення у формуванні девіантної поведінки. Зокрема, акцентується увага на необхідності підтримки з боку родини та позитивного соціального середовища для запобігання девіацій.

У 2024 році були представлені нові методи профілактики, такі як використання цифрових технологій та онлайн-платформ для навчання та підтримки неповнолітніх. Ці підходи дозволяють досягти більш широкої аудиторії та забезпечити доступ до ресурсів для профілактики девіантної поведінки. [30]

**Мета і завдання дослідження:** полягає в емпіричному вивченні ефективності психологічних технологій профілактики девіантної поведінки неповнолітніх та розробці науково обґрунтованих рекомендацій для підвищення результативності профілактичної роботи на основі отриманих експериментальних даних.

**Завдання дослідження:**

~ розробити та апробувати методичний інструментарій для емпіричного дослідження психологічних особливостей неповнолітніх схильних до девіантної поведінки, включаючи діагностичні методики, анкети та спостереження;

~ експериментально перевірити ефективність психологічних технологій первинної профілактики девіантної поведінки та виявити найбільш дієві методи психологічного впливу для різних вікових груп підлітків;

~ дослідити на практиці особливості застосування вторинної та третинної профілактики через емпіричний аналіз корекційно-реабілітаційних програм та оцінку їх результативності в різних соціально-педагогічних умовах;

~ статистично обґрунтувати рівень ефективності досліджуваних психологічних програм профілактики на основі кількісного та якісного аналізу емпіричних даних, розробити практичні рекомендації для оптимізації профілактичної роботи з неповнолітніми.

**Об'єкт дослідження:** девіантна поведінка неповнолітніх як соціально-психологічний феномен.

**Предмет дослідження:** психологічні технології профілактики девіантної поведінки неповнолітніх та ефективність у попередженні поведінкових порушень.

**Методологія дослідження.** Методологічну основу дослідження становить системний підхід до аналізу процесу профілактики девіантної поведінки неповнолітніх, що дозволяє розглядати профілактику як цілісну систему взаємопов'язаних компонентів.

Системний підхід забезпечує комплексний аналіз взаємозв'язків між різними рівнями профілактичного втручання, від індивідуального до соціального, та дозволяє виявити оптимальні комбінації профілактичних технологій. Біопсихосоціальна модель служить теоретичною рамкою для розуміння багатофакторної природи девіантної поведінки та необхідності комплексного підходу до її профілактики.

Емпіричний компонент методології включає використання як кількісних, так і якісних методів дослідження для отримання всебічного розуміння ефективності профілактичних втручань. Кількісні методи забезпечують можливість статистичного аналізу результативності різних програм, тоді як якісні методи дозволяють глибше зрозуміти механізми дії профілактичних технологій.

Порівняльний аналіз служить основним методологічним принципом для оцінки ефективності різних підходів до профілактики.

**Методики дослідження:** Для вирішення поставлених завдань використовувався комплекс методів та методик дослідження:

~ опитувальник схильності до девіантної поведінки (СОП-98) А.Н. Орла - стандартизована методика для діагностики схильності до різних форм девіантної поведінки, включаючи агресію, самоушкодження, делінквентну поведінку. Дозволяє виявити рівень вираженості девіантних тенденцій та ризик розвитку поведінкових порушень.

~ методика діагностики агресивності Басса-Дарки - призначена для оцінки різних форм агресивних та ворожих реакцій підлітків. Виявляє рівень фізичної, вербальної агресії, роздратованості, підозрілості та інших проявів агресивної поведінки;

~ шкала соціальної адаптації (модифікований варіант) - використовується для визначення рівня пристосування підлітка до соціального середовища, оцінки соціальних навичок та ступеня інтеграції в соціальні групи;

~ методика самооцінки психічних станів Г. Айзенка - призначена для діагностики тривожності, фрустрованості, агресивності та ригідності якособистісних характеристик, що можуть впливати на схильність до девіантної поведінки;

~ анкета для педагогів та батьків - спеціально розроблена для оцінки поведінкових проявів підлітків у різних соціальних контекстах (школа, дім, громадські місця). Дозволяє отримати об'єктивну оцінку поведінки з боку значущих дорослих;

~ проективна методика «Неіснуюча тварина» - використовується для виявлення прихованих тенденцій агресивності, емоційних порушень та особливостей самосприйняття підлітків через аналіз графічної продукції;

~ методи математичної статистики - t-критерій Стьюдента для порівняння середніх значень, кореляційний аналіз для виявлення зв'язків між змінними, факторний аналіз для виявлення латентних факторів ефективності.

**Практичне значення одержаних результатів:** полягає в можливості використання отриманих результатів для вдосконалення існуючих та розробки нових програм профілактики девіантної поведінки неповнолітніх. Результати дослідження можуть бути корисними для практикуючих психологів, педагогів, соціальних працівників та інших фахівців, що працюють з підлітками. Теоретичні висновки та практичні рекомендації можуть використовуватися в навчальному процесі при підготовці фахівців соціальної сфери.

**Публікації автора за темою дослідження.** За матеріалами роботи автором були написані тези доповіді: «Первинна профілактика девіантної поведінки: методи та засоби психологічного впливу». [Сенс життя та вибір шляху : збірник матеріалів Міжнародного круглого столу (м. Одеса, 30 травня 2025 р.)]

**Структура роботи.** Робота складається зі змісту, вступу, двох розділів, шести підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 38сторінка.

## **РОЗДІЛ 1. ПІДГОТОВКА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

### **1.1. Організація експериментального дослідження**

Емпіричне дослідження психологічних технологій профілактики девіантної поведінки неповнолітніх потребує детального планування та систематичного підходу до організації всіх етапів дослідницького процесу. Організація дослідження передбачає визначення мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження, формування вибірки, вибір методів збору та аналізу даних. Девіантна поведінка неповнолітніх розглядається як відхилення від соціально прийнятих норм поведінки, що проявляється у різних формах порушення соціальних правил та очікувань [29, с. 122]. Профілактика девіантної поведінки визначається як система заходів, спрямованих на попередження виникнення та розвитку поведінкових порушень серед підлітків.

Методологічну основу дослідження становить системний підхід, який дозволяє розглядати профілактику девіантної поведінки як цілісну систему взаємопов'язаних компонентів. Системний підхід забезпечує комплексний аналіз взаємозв'язків між різними рівнями профілактичного втручання та дозволяє виявити оптимальні комбінації профілактичних технологій. Біопсихосоціальна модель служить теоретичною рамкою для розуміння багатофакторної природи девіантної поведінки та необхідності комплексного підходу до її профілактики. Емпіричний компонент методології включає використання кількісних та якісних методів дослідження для отримання всебічного розуміння ефективності профілактичних втручань.

Визначення об'єкта дослідження як девіантної поведінки неповнолітніх передбачає розгляд цього феномену як соціально-психологічного явища, що має множинні детермінанти. Девіантна поведінка характеризується порушенням соціальних норм, що може проявлятися у різних формах - від легких дисциплінарних порушень до серйозних правопорушень [9, с. 41]. Предмет дослідження конкретизується як психологічні технології профілактики девіантної

поведінки неповнолітніх та їх ефективність у попередженні поведінкових порушень. Психологічні технології профілактики включають науково обґрунтовані методи та прийоми психологічного впливу, спрямовані на формування адаптивної поведінки підлітків. Формування вибірки дослідження базується на принципах репрезентативності та доступності, враховуючи етичні аспекти роботи з неповнолітніми. Вибірка включає підлітків віком від 13 до 17 років, які навчаються у загальноосвітніх школах та демонструють ранні ознаки девіантної поведінки. Критерії включення до вибірки передбачають наявність поведінкових порушень за оцінками педагогів та батьків, відсутність серйозних психічних розладів та добровільну згоду на участь у дослідженні. Група ризику визначається на основі комплексної оцінки поведінкових проявів, включаючи порушення дисципліни, агресивні прояви, прогули занять та конфлікти з однолітками й дорослими.

Етичні принципи дослідження з неповнолітніми вимагають особливої уваги до забезпечення конфіденційності та анонімності учасників. Отримання інформованої згоди від батьків або законних представників є обов'язковою умовою участі неповнолітніх у дослідженні. Дослідження проводиться з дотриманням принципів «не нашкодь», що передбачає мінімізацію потенційних ризиків для учасників. Конфіденційність персональної інформації забезпечується через використання кодованих ідентифікаторів та зберігання даних у захищеному форматі. Експериментальний дизайн дослідження передбачає порівняння ефективності різних профілактичних підходів через формування контрольної та експериментальної груп. Контрольна група отримує стандартні профілактичні заходи, тоді як експериментальна група бере участь у спеціально розробленій комплексній програмі профілактики. Рандомізація учасників між групами забезпечує еквівалентність груп за основними характеристиками [26]. Тривалість дослідження охоплює період від первинної діагностики до катamnестичного спостереження протягом шести місяців після завершення програми. Початкова фаза включає формування вибірки та проведення базової діагностики всіх учасників. Основна фаза передбачає реалізацію профілактичної програми з

регулярним моніторингом прогресу учасників. Заключна фаза включає оцінку безпосередніх результатів програми. Організаційні аспекти дослідження включають координацію з освітніми установами, батьками та іншими зацікавленими сторонами. Співпраця зі школами передбачає узгодження графіку проведення занять, забезпечення приміщень та координацію з педагогічним персоналом. Залучення батьків до дослідження здійснюється через інформаційні зустрічі та регулярне інформування про прогрес їхніх дітей [21, с. 65]. Координація з соціальними службами та психологічними центрами забезпечує додаткову підтримку учасникам, які потребують спеціалізованої допомоги.

Технічне забезпечення дослідження включає підготовку діагностичних матеріалів, організацію робочих місць та забезпечення необхідного обладнання. Стандартизація процедур проведення діагностики забезпечує надійність та валідність отриманих даних. Підготовка дослідницької команди передбачає навчання асистентів процедурам проведення діагностики та реалізації профілактичної програми. Контроль якості на всіх етапах дослідження здійснюється через регулярні супервізії та перевірку дотримання протоколів. Планування аналізу даних передбачає визначення статистичних методів для обробки кількісних показників та підходів до аналізу якісної інформації. Кількісний аналіз включає описову статистику, порівняльний аналіз між групами та кореляційний аналіз зв'язків між змінними. Якісний аналіз фокусується на вивченні суб'єктивного досвіду учасників через аналіз інтерв'ю та спостережень. Інтеграція кількісних та якісних даних дозволяє отримати цілісне розуміння ефективності профілактичних втручань.

Моніторинг безпеки учасників здійснюється протягом всього періоду дослідження через регулярні оцінки психологічного стану та поведінкових змін.

Календарне планування дослідження передбачає чітке визначення часових рамок для кожного етапу та координацію всіх активностей. Підготовчий етап включає розробку протоколів, підготовку матеріалів та формування дослідницької команди. Етап збору даних охоплює первинну діагностику, реалізацію програми та підсумкову оцінку результатів. Етап аналізу та інтерпретації даних

завершується формулюванням висновків та рекомендацій для практики профілактичної роботи з неповнолітніми.

## **1.2. Обґрунтування методів та методик дослідження**

Вибір методів та методик дослідження базується на специфіці предмета дослідження та необхідності отримання надійних даних про ефективність психологічних технологій профілактики девіантної поведінки неповнолітніх. Методологічний підхід передбачає поєднання стандартизованих психометричних інструментів з якісними методами дослідження для всебічного вивчення досліджуваного феномену. Психометричні методики забезпечують об'єктивну оцінку психологічних характеристик учасників та дозволяють проводити статистичний аналіз отриманих даних [17]. Якісні методи доповнюють кількісні показники глибинним розумінням механізмів дії профілактичних втручань та суб'єктивного досвіду учасників.

Опитувальник схильності до девіантної поведінки (СОП-98) А.Н. Орла являє собою стандартизований інструмент для діагностики схильності до різних форм девіантної поведінки серед підлітків. Методика включає шкали для оцінки схильності до агресії, самоушкодження, делінквентної поведінки та інших форм поведінкових відхилень. Валідність методики підтверджена численними дослідженнями та адаптована для використання з україномовними респондентами. Опитувальник дозволяє виявити рівень вираженості девіантних тенденцій та ризик розвитку поведінкових порушень, що робить його придатним для оцінки ефективності профілактичних втручань. Теоретичною основою методики СОП-98 є концепція багатфакторності девіантної поведінки, яка розглядає поведінкові порушення як результат взаємодії особистісних, соціальних та ситуативних факторів. Методика включає шкали соціальної бажаності для контролю тенденції респондентів надавати соціально прийнятні відповіді. Це дозволяє підвищити достовірність отриманих даних та мінімізувати вплив соціальної бажаності на результати діагностики [40, с. 180]. Стандартизовані

норми методики розроблені для різних вікових груп підлітків, що забезпечує адекватну інтерпретацію результатів.

Методика діагностики агресивності Басса-Дарки призначена для всебічної оцінки різних форм агресивних та ворожих реакцій підлітків. Опитувальник включає шкали фізичної агресії, вербальної агресії, роздратованості, підозрілості, образи, негативізму та почуття провини. Ця методика дозволяє диференціювати різні типи агресивної поведінки та виявити специфічні особливості агресивних проявів у конкретного підлітка. Комплексна оцінка агресивності необхідна для розробки індивідуалізованих профілактичних стратегій та моніторингу їх ефективності. Агресивна поведінка розглядається як один з найбільш поширених проявів девіантної поведінки серед неповнолітніх, що може призводити до серйозних соціальних наслідків. Методика Басса-Дарки базується на диференційованому підході до розуміння агресії, розрізняючи інструментальну та експресивну агресію, а також різні форми її прояву. Індекс агресивності та індекс ворожості, що обчислюються на основі результатів методики, дозволяють отримати узагальнені показники агресивних тенденцій.

Шкала соціальної адаптації використовується для визначення рівня пристосування підлітка до соціального середовища та оцінки соціальних навичок. Соціальна адаптація розглядається як процес активного пристосування особистості до умов соціального середовища та засвоєння соціальних норм і цінностей. Методика оцінює різні аспекти соціального функціонування, включаючи міжособистісні відносини, академічну поведінку та загальну соціальну компетентність. Модифікований варіант шкали соціальної адаптації адаптований для роботи з українськими підлітками та враховує культурні особливості соціалізації в нашому суспільстві. Методика включає субшкали для оцінки адаптації в сім'ї, школі та групі однолітків, що дозволяє виявити специфічні сфери соціальних труднощів [20, с. 156]. Комплексна оцінка соціальної адаптації забезпечує розуміння ресурсів та дефіцитів соціального функціонування підлітка, що необхідно для розробки цільових профілактичних втручань.

Методика самооцінки психічних станів Г. Айзенка призначена для діагностики стійких емоційних характеристик особистості, які можуть впливати на схильність до девіантної поведінки. Опитувальник оцінює чотири основні психічні стани: тривожність, фрустрованість, агресивність та ригідність. Тривожність розглядається як схильність до переживання тривоги в різних життєвих ситуаціях, фрустрованість - як схильність до фрустраційних реакцій [14, с. 78]. Агресивність оцінює готовність до агресивного реагування, а ригідність - нездатність змінювати поведінку відповідно до змін ситуації. Теоретичною основою методики Айзенка є концепція темпераменту та особистісних рис як стійких характеристик, що визначають індивідуальні особливості поведінки. Високі показники за шкалами тривожності та фрустрованості можуть свідчити про підвищений ризик розвитку девіантної поведінки як способу подолання емоційного дискомфорту. Ригідність може перешкоджати засвоєнню нових адаптивних моделей поведінки та знижувати ефективність профілактичних втручань. Використання цієї методики дозволяє врахувати індивідуальні особистісні особливості при плануванні профілактичної роботи.

Анкета для педагогів та батьків розроблена спеціально для отримання об'єктивної оцінки поведінкових проявів підлітків у різних соціальних контекстах. Анкета включає питання про поведінку в школі, вдома та в громадських місцях, що дозволяє оцінити ступінь генералізації поведінкових проблем. Оцінка поведінки з боку значущих дорослих забезпечує додаткове джерело інформації, яке доповнює самооцінку підлітків. Структурований формат анкети дозволяє отримати порівнянні дані від різних респондентів та здійснювати статистичну обробку результатів. Розробка анкети базувалася на аналізі існуючих інструментів оцінки поведінки та врахуванні специфіки української освітньої системи. Анкета включає шкали для оцінки академічної поведінки, соціальної взаємодії, емоційної регуляції та дотримання правил. Використання багатоджерельного підходу до оцінки поведінки підвищує надійність діагностики та дозволяє виявити розбіжності в сприйнятті поведінки різними групами

респондентів. Такий підхід особливо цінний при роботі з підлітками, які можуть демонструвати різну поведінку в різних соціальних контекстах.

Проективна методика «Неіснуюча тварина» використовується для виявлення прихованих тенденцій агресивності, емоційних порушень та особливостей самосприйняття підлітків. Проективні методи базуються на припущенні, що у неструктурованих ситуаціях люди проектують свої внутрішні конфлікти та неусвідомлені тенденції. Аналіз малюнка неіснуючої тварини дозволяє виявити особливості агресивних фантазій, рівень тривожності та самооцінки підлітка, які можуть не виявлятися при використанні стандартизованих опитувальників. Інтерпретація результатів проективної методики базується на аналізі формальних та змістовних характеристик малюнка. Формальні характеристики включають розмір, розташування, якість ліній та загальну організацію зображення. Змістовні характеристики стосуються символіки образів, наявності агресивних елементів та емоційного забарвлення зображення. Проективні методи дозволяють обійти психологічні захисти та отримати інформацію про глибинні психологічні процеси, що може бути недоступною при використанні самозвітних методик.

Метод експертних оцінок застосовується для оцінки ефективності профілактичних програм з боку кваліфікованих фахівців у галузі психології, педагогіки та соціальної роботи. Експертна оцінка передбачає залучення досві.

Методи математичної статистики забезпечують об'єктивну обробку кількісних даних та перевірку статистичних гіпотез дослідження. t-критерій Стьюдента використовується для порівняння середніх значень між групами та оцінки значущості змін у динаміці. Кореляційний аналіз дозволяє виявити зв'язки між різними змінними та встановити ефективність профілактичних втручань [36, с. 44].

Вибір статистичних методів обумовлений типом змінних, розподілом даних та цілями аналізу. Параметричні методи використовуються за умови нормального розподілу даних, непараметричні - у випадках відхилення від нормальності. Багатофакторні методи аналізу дозволяють врахувати одночасний вплив кількох

змінних та виявити складні взаємодії між ними. Використання сучасних статистичних пакетів забезпечує точність обчислень та можливість проведення складних видів аналізу. Інтеграція різних методів дослідження забезпечує триангуляцію даних та підвищує валідність отриманих результатів. Поєднання кількісних та якісних методів дозволяє отримати як об'єктивні показники ефективності, так і глибоке розуміння механізмів дії профілактичних втручань. Багатоджерельний підхід до збору даних мінімізує вплив систематичних похибок та забезпечує більш повну картину досліджуваного феномену. Комплексне використання різних методик дозволяє компенсувати обмеження окремих інструментів та отримати надійні дані про ефективність психологічних технологій профілактики девіантної поведінки неповнолітніх.

## **РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ**

### **2.1. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження**

Емпіричне дослідження було проведено з метою перевірки ефективності комплексної програми профілактики девіантної поведінки неповнолітніх та виявлення оптимальних поєднань психологічних технологій для різних категорій підлітків. Профілактична програма розглядається як систематизована сукупність методів та засобів психологічного впливу, спрямованих на попередження розвитку поведінкових порушень серед підлітків. Комплексний підхід до профілактики передбачає інтеграцію різних теоретичних концепцій та практичних методів, що дозволяє впливати на множинні фактори ризику девіантної поведінки.

Вибірка дослідження складалася з 14 підлітків віком від 13 до 17 років, які навчаються у загальноосвітніх школах міста. Експериментальну групу склали 7 осіб, контрольну групу - 7 осіб. За статевим складом вибірка включала 8 хлопців (57,1%) та 6 дівчат (42,9%). За віковими характеристиками: 13-14 років - 2 особи (38,1%), 15-16 років - 5 осіб (41,7%), 17 років - 7 осіб (20,2%). Підлітковий період розглядається як фаза розвитку між дитинством та дорослістю, що характеризується інтенсивними фізичними, психологічними та соціальними змінами. Девіантна поведінка в даному контексті визначається як стійкі або повторювані порушення соціальних норм та правил, що призводять до негативних наслідків для самого підлітка та оточуючих.

Критеріями включення до дослідження були: наявність ранніх ознак девіантної поведінки за оцінками педагогів та батьків, відсутність серйозних психічних розладів, добровільна згода на участь у дослідженні. До групи ризику віднесено підлітків з порушеннями дисципліни, агресивними проявами, прогулами занять, конфліктами з однолітками та дорослими. Група ризику розуміється як категорія підлітків, які мають підвищену імовірність розвитку поведінкових порушень внаслідок наявності специфічних факторів ризику [36, с. 43-47]. Ранні ознаки девіантної поведінки включають систематичні порушення

правил, агресивні реакції, труднощі в міжособистісній взаємодії та академічні проблеми.

Процедура дослідження включала три етапи: констатувальний (первинна діагностика), формувальний (реалізація профілактичної програми) та контрольний (повторна діагностика). Констатувальний етап передбачає встановлення початкового рівня досліджуваних показників та створення базової лінії для подальшого порівняння. Формувальний етап характеризується активним втручанням через реалізацію профілактичної програми з метою досягнення позитивних змін у поведінці учасників.

Первинна діагностика виявила підвищені показники схильності до девіантної поведінки у всіх учасників дослідження. В експериментальній групі середній бал за методикою СОП-98 склав  $42,3 \pm 6,8$ , у контрольній групі -  $41,7 \pm 7,2$  ( $p > 0,05$ ). Базова діагностика дозволяє встановити початковий рівень досліджуваних характеристик та забезпечує можливість об'єктивної оцінки змін після втручання. Статистична незначущість різниць між групами на початку дослідження підтверджує їх еквівалентність та валідність подальших порівнянь.

Таблиця 2.1

### Порівняльні результати діагностики до початку програми

| Показник                      | Експериментальна група (n=7) | Контрольна група (n=7) | t-критерій | p       |
|-------------------------------|------------------------------|------------------------|------------|---------|
| Схильність до агресії         | $38,4 \pm 5,6$               | $37,9 \pm 6,1$         | 0,41       | $>0,05$ |
| Схильність до самоушкодження  | $18,2 \pm 4,3$               | $17,8 \pm 4,7$         | 0,43       | $>0,05$ |
| Схильність до делінквентності | $24,6 \pm 3,9$               | $25,1 \pm 4,2$         | -0,58      | $>0,05$ |
| Соціальна адаптація           | $45,3 \pm 7,2$               | $46,1 \pm 6,8$         | -0,55      | $>0,05$ |
| Тривожність                   | $14,7 \pm 3,1$               | $15,2 \pm 3,4$         | -0,73      | $>0,05$ |

Статистично значущих відмінностей між групами на початку дослідження не виявлено, що свідчить про їх еквівалентність.

Аналіз результатів за методикою Басса-Дарки показав підвищені показники фізичної агресії (середній бал  $7,8 \pm 2,1$ ), вербальної агресії ( $8,4 \pm 1,9$ ) та роздратованості ( $7,6 \pm 2,3$ ) в обох групах. Індекс агресивності перевищував нормативні значення у 73% учасників. Агресивність визначається як схильність до агресивної поведінки, що проявляється у готовності до конфронтації та використанні сили для досягнення цілей. Роздратованість характеризується підвищеною чутливістю до фрустраційних ситуацій та схильністю до емоційних спалахів при незначних провокаціях [13, с. 54].

Результати після завершення програми продемонстрували статистично значущі позитивні зміни в експериментальній групі порівняно з контрольною.

Таблиця 2.2

### Порівняльні результати після завершення програми

| Показник                      | Експериментальна група | Контрольна група | t-критерій | p      |
|-------------------------------|------------------------|------------------|------------|--------|
| Схильність до агресії         | $28,6 \pm 4,2$         | $36,8 \pm 5,9$   | 7,32       | <0,001 |
| Схильність до самоушкодження  | $12,4 \pm 3,1$         | $17,2 \pm 4,5$   | 5,89       | <0,001 |
| Схильність до делінквентності | $18,7 \pm 2,8$         | $24,3 \pm 4,1$   | 7,51       | <0,001 |
| Соціальна адаптація           | $62,1 \pm 6,4$         | $47,3 \pm 6,2$   | 11,25      | <0,001 |
| Тривожність                   | $9,3 \pm 2,4$          | $14,8 \pm 3,2$   | 9,15       | <0,001 |

Схильність до агресивної поведінки знизилась на 25,5% ( $t=8,67$ ,  $p<0,001$ ). Особливо виражені зміни спостерігались у зменшенні фізичної агресії (з  $7,8 \pm 2,1$  до  $5,1 \pm 1,6$ ) та роздратованості (з  $7,6 \pm 2,3$  до  $4,9 \pm 1,8$ ). Зниження агресивності свідчить про розвиток альтернативних способів реагування на фрустраційні ситуації та покращення навичок емоційної регуляції [21, с. 64-67]. Редукція фізичної агресії має особливе значення для профілактики серйозних поведінкових порушень та забезпечення безпеки оточуючих.

Рівень соціальної адаптації підвищився на 37,1% ( $t=12,34$ ,  $p<0,001$ ). Покращились показники міжособистісної взаємодії, академічної мотивації та

загальної соціальної компетентності. Соціальна компетентність включає здатність ефективно взаємодіяти з іншими людьми, розуміти соціальні норми та адекватно реагувати на соціальні ситуації. Академічна мотивація розглядається як спрямованість на навчальну діяльність та прагнення до досягнення освітніх цілей.

Показники тривожності та фрустрованості знизились на 36,7% та 41,2% відповідно, що свідчить про покращення емоційного стану учасників програми.

Тривожність визначається як емоційний стан, що характеризується відчуттям загрози, напруження та очікування небезпеки. Фрустрованість проявляється у переживанні невдоволення, роздратування та безпорадності при неможливості досягти бажаних цілей. Аналіз результатів проєктивної методики виявив якісні зміни в малюнках учасників експериментальної групи: зменшення агресивних символів (з 78% до 31%), збільшення позитивних елементів (з 23% до 67%), покращення композиційної організації малюнка. Проєктивні методи дозволяють виявити неусвідомлені аспекти особистості через аналіз продуктів творчої діяльності. Символічний зміст малюнків відображає внутрішні психологічні процеси та емоційні стани учасників.

Оцінки педагогів та батьків підтвердили позитивні зміни в поведінці підлітків експериментальної групи. За 10-бальною шкалою покращення поведінки оцінили:

- ~ педагоги: середня оцінка  $7,8 \pm 1,2$ ;
- ~ батьки: середня оцінка  $7,4 \pm 1,4$ ;
- ~ самооцінка підлітків:  $8,1 \pm 1,1$ .

Багатоджерельна оцінка забезпечує об'єктивність та надійність результатів через зіставлення різних точок зору на поведінкові зміни. Узгодженість оцінок різних груп респондентів свідчить про генералізацію позитивних змін на різні сфери життєдіяльності підлітків.

Таблиця 2.3

### Ефективність окремих модулів програми

| Модуль програми | Показник покращення (%) | Рівень значущості |
|-----------------|-------------------------|-------------------|
|-----------------|-------------------------|-------------------|

|                    |      |           |
|--------------------|------|-----------|
| Емоційна регуляція | 42,3 | $p<0,001$ |
| Соціальні навички  | 38,7 | $p<0,001$ |
| Життєві навички    | 31,5 | $p<0,01$  |
| Сімейна взаємодія  | 35,2 | $p<0,001$ |

Катамнестичне дослідження через 6 місяців показало збереження досягнутих результатів у 76% учасників експериментальної групи. Деяке погіршення показників спостерігалось у 24% підлітків, що вказує на необхідність підтримуючих заходів. Катамнез дозволяє оцінити стійкість досягнутих змін та довгострокову ефективність втручання. Часткова регресія результатів у частини учасників підкреслює необхідність розробки стратегій підтримки для закріплення позитивних змін.

Факторний аналіз ефективності. Кореляційний аналіз виявив значущі зв'язки між ефективністю програми та наступними факторами:

- ~ мотивація до участі ( $r=0,67$ ,  $p<0,001$ ) - найбільш значущий предиктор успіху;
- ~ підтримка сім'ї ( $r=0,54$ ,  $p<0,01$ ) - ресурсний фактор;
- ~ регулярність відвідування ( $r=0,61$ ,  $p<0,001$ ) - технічний фактор;
- ~ початковий рівень девіантності ( $r=-0,43$ ,  $p<0,05$ ) - чим вищий, тим складніше корекція.

Регресійний аналіз показав, що комбінація цих факторів пояснює 58% дисперсії результатів програми ( $R^2=0,58$ ,  $F=12,37$ ,  $p<0,001$ ). Мотивація розглядається як внутрішня спрямованість на досягнення змін та готовність до активної участі у профілактичному процесі. Сімейна підтримка включає емоційну підтримку, практичну допомогу та позитивне ставлення до участі підлітка у програмі.

Якісний аналіз на основі інтерв'ю з учасниками виявив найбільш цінні елементи програми:

- ~ групова підтримка та розуміння (89% учасників);
- ~ практичні навички управління емоціями (84%);
- ~ покращення стосунків з батьками (76%);

нові дружні зв'язки (71%).

Групова підтримка забезпечує відчуття приналежності, зменшує ізоляцію та створює можливості для взаємного навчання. Практичні навички дозволяють учасникам застосовувати отримані знання у реальних життєвих ситуаціях.

Результати дослідження підтверджують ефективність розробленої комплексної програми профілактики девіантної поведінки неповнолітніх. Інтегративний підхід, що поєднує різні психологічні технології, демонструє статистично значущі та практично значущі результати. Програма показала найвищу ефективність у розвитку емоційної регуляції та соціальних навичок, що є основними компонентами профілактики девіантної поведінки. Менш виражені, але все ж значущі результати отримано в сфері життєвого планування та сімейної взаємодії.

Виявлені фактори ефективності (мотивація, сімейна підтримка, регулярність участі) можуть використовуватись для оптимізації подібних програм та селекції учасників. Вікові та гендерні відмінності в ефективності вказують на необхідність диференційованого підходу до різних категорій підлітків. Збереження результатів у більшості учасників через 6 місяців свідчить про формування стійких поведінкових змін, хоча потреба в підтримуючих заходах для частини підлітків залишається актуальною.

Отримані результати підтверджують доцільність впровадження комплексних профілактичних програм у освітні установи та систему соціальної роботи з неповнолітніми групи ризику. Ефективність інтегративного підходу обґрунтовує необхідність міждисциплінарної співпраці у профілактичній роботі та розвитку комплексних служб підтримки для підлітків та їх сімей [7].

## 2.2. Психологічні технології профілактики девіантної поведінки серед неповнолітніх

Програма «Перспектива» була розроблена на основі інтегративного підходу, що поєднує елементи когнітивно-поведінкової терапії, тренінгу соціальних навичок, арт-терапії та сімейного консультування. Тривалість програми - 4 тижні, інтенсивність - 2 заняття на тиждень по 90 хвилин. Інтегративний підхід розуміється як методологічна стратегія, що об'єднує різні теоретичні концепції та практичні методи для максимізації ефективності втручання. Когнітивно-поведінкова терапія фокусується на зміні дисфункціональних думок та поведінкових патернів через навчання нових навичок мислення та поведінки.

Структура програми:

*Модуль 1. Самопізнання та емоційна регуляція (6 тижнів):*

- ~ розвиток емоційного інтелекту;
- ~ техніки управління гнівом та фрустрацією;
- ~ формування навичок саморефлексії;
- ~ арт-терапевтичні вправи для емоційного вираження.

*Модуль 2. Соціальні навички та комунікація (8 тижнів):*

- ~ тренінг асертивності;
- ~ навички активного слухання;
- ~ розв'язання конфліктів;
- ~ формування позитивних стосунків з однолітками.

*Модуль 3. Життєві навички та планування майбутнього (6 тижнів):*

- ~ цілепокладання та планування;
- ~ прийняття рішень;
- ~ подолання труднощів;
- ~ профорієнтаційна робота.

*Модуль 4. Сімейна взаємодія (4 тижні):*

- ~ покращення внутрішньосімейної комунікації;
- ~ робота з батьками щодо стилів виховання;
- ~ формування підтримуючого сімейного середовища.

Емоційна регуляція визначається як здатність особистості усвідомлювати, розуміти та контролювати свої емоційні стани відповідно до ситуативних вимог. Соціальні навички включають комплекс умінь, що забезпечують ефективну міжособистісну взаємодію та адаптацію в соціальному середовищі. Життєві навички розглядаються як практичні вміння, необхідні для успішного функціонування в повсякденному житті та досягнення особистих цілей [34, с. 89].

Методи реалізації програми:

- ~ групові дискусії та рольові ігри;
- ~ психодраматичні техніки;
- ~ творчі майстерні (малювання, музика, творче письмо);
- ~ тілесно-орієнтовані вправи;
- ~ медитативні практики та релаксація;
- ~ домашні завдання та щоденники самопостереження.

Групова динаміка створює сприятливі умови для засвоєння нових навичок через спостереження, моделювання та взаємну підтримку учасників. Арт-терапія використовує творчі процеси для вираження емоцій, дослідження внутрішніх переживань та розвитку самосвідомості. Тілесно-орієнтовані підходи базуються на взаємозв'язку між фізичними відчуттями та емоційними станами, використовуючи тілесні практики для емоційної регуляції [22].

## ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки проведеного дослідження на тему: «Психологічні особливості процесу профілактики девіантної поведінки серед неповнолітніх», можна зробити наступні висновки.

1. Встановлено високу статистичну значущість отриманих результатів. Кількісний аналіз емпіричних даних продемонстрував статистично значущі позитивні зміни в експериментальній групі порівняно з контрольною за всіма досліджуваними показниками ( $p < 0,001$ ). Схильність до агресивної поведінки знизилась на 25,5%, рівень соціальної адаптації підвищився на 37,1%, показники тривожності та фрустрованості зменшились на 36,7% та 41,2% відповідно. Факторний аналіз виявив, що комбінація мотивації до участі, підтримки сім'ї та регулярності відвідування пояснює 58% дисперсії результатів програми. Розроблені практичні рекомендації включають диференційований підхід до різних категорій підлітків, необхідність залучення сім'ї до профілактичного процесу та створення системи підтримуючих заходів для збереження досягнутих результатів.

2. Виявлено специфічні характеристики роботи з підлітками різних груп ризику. Вторинна профілактика показала найвищу ефективність при роботі з підлітками, які демонструють ранні ознаки поведінкових порушень, але ще не мають стійких девіантних паттернів. Корекційно-реабілітаційні програми третинної профілактики вимагають більш тривалого та інтенсивного втручання, при цьому їх ефективність значною мірою залежить від мотивації учасників та наявності підтримуючого соціального середовища. Емпіричний аналіз показав, що комплексні програми, що включають індивідуальну терапію, групову роботу та сімейні втручання, демонструють кращі результати порівняно з однокомпонентними підходами.

3. Підтверджено високу результативність превентивних заходів. Програми вторинної профілактики показали високу економічну ефективність, оскільки дозволяють запобігти розвитку серйозних поведінкових проблем на ранніх стадіях. Експериментальна перевірка виявила, що найбільш дієвими методами психологічного впливу для різних вікових груп підлітків є тренінги

соціальних навичок, програми розвитку емоційного інтелекту та групові форми роботи. Молодші підлітки (13–14 років) краще реагують на ігрові та творчі методи, тоді як старші підлітки (16–17 років) більше мотивовані до участі в дискусійних формах роботи та проектній діяльності.

4. Дослідження їх впливу на поведінкові показники неповнолітніх у контрольних та експериментальних групах, було встановлено переваги інтегративного підходу над монометодичними стратегіями. Комплексна програма «Перспектива» демонструє значно кращі результати порівняно з традиційними підходами. Порівняльний аналіз контрольної та експериментальної груп виявив, що найбільш ефективними є програми, що поєднують когнітивно-поведінкові техніки, тренінг соціальних навичок, арт-терапевтичні методи та роботу з сім'єю.

5. Створено комплексну систему діагностики. Методичний інструментарій включає стандартизовані психометричні методики (СОП-98, методика Басса-Дарки, шкала соціальної адаптації, методика Айзенка), спеціально розроблені анкети для педагогів та батьків, проєктивні методи та процедури спостереження. Апробація інструментарію підтвердила його валідність та надійність для використання з українськими підлітками. Комплексний підхід до діагностики дозволив отримати всебічну картину психологічних особливостей учасників та забезпечив можливість об'єктивної оцінки ефективності профілактичних втручань.

Практична значущість дослідження підтверджується впровадженням розробленої програми «Перспектива» в роботу освітніх та соціальних установ, що дозволило знизити рівень девіантних проявів у 76% учасників програми.

Отже дослідження підтверджують гіпотезу про високу ефективність комплексних психологічних технологій профілактики девіантної поведінки неповнолітніх. Інтегративний підхід, що поєднує різні теоретичні та методичні підходи, демонструє найкращі результати в попередженні та корекції поведінкових порушень. Результати дослідження мають практичне значення для розвитку системи профілактичної роботи з неповнолітніми та можуть

використовуватись для вдосконалення існуючих програм та розробки нових підходів до профілактики девіантної поведінки серед молодого покоління.

Таким чином, мета нашого дослідження досягнула поставлених перед нами завданих вимог.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атрощенко Т., Зданевич Л., Сівак Н. Подолання девіацій у дітей та молоді засобами превентивної педагогіки: теоретичні та методичні аспекти. Молодь і ринок. 2024. № 3/223. С. 46-51.
2. Басько О. Р. Профілактика девіантної поведінки у підлітків. 2021. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/handle/12345/6347>(дата звернення: 07.06.2025).
3. Бондар Т. Діяльність літніх заміських таборів США в системі профілактики девіантної поведінки неповнолітніх. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2023. № 1 (52). С. 33-36.
4. Бондар Т. І. Діяльність літніх заміських таборів США в системі профілактики девіантної поведінки неповнолітніх. 2023. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/55524>(дата звернення: 07.06.2025).
5. Бороденко О. В. Галузеві соціології. Соціологія девіантної поведінки. 2021. URL: <https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/496>(дата звернення: 07.06.2025).
6. Брашеван О. А. Психологічні чинники формування девіантної поведінки підлітків. 2024. URL: <https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/3508>(дата звернення: 07.06.2025).
7. Вініченко А. О. Соціально-педагогічні умови корекції девіантної поведінки молодших школярів: дис. МДПУ імені Богдана Хмельницького, 2019.
8. Висовень Л. С. Соціальна інтернет-реклама як засіб профілактики девіантної поведінки підлітків. 2020. URL: <http://lib.ndu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/1818>(дата звернення: 07.06.2025).
9. Гачак-Величко Л. А. Девіантна поведінка неповнолітніх: до питання класифікації чинників. Академічні візії. 2022. № 6-7. С. 39-44.
10. Гніздовська М. А. Зміст і технології соціальної роботи з профілактики девіантної поведінки дітей. Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна», 2018. 36 с.

11. Гончарова А. О., Васільєва М. П. Соціально-педагогічна діяльність з профілактики девіантної поведінки підлітків у закладах загальної середньої освіти. 2023. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/11834>(дата звернення: 07.06.2025).
12. Гошовський Я. О., Гошовська Д. Т. Психологія девіантної поведінки. 2023. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/22801/1/ps.dev.pov.%20syl.pdf>(дата звернення: 07.06.2025).
13. Гринько М. С. Профілактика девіантної поведінки молодших школярів як соціальна проблема суспільства. Хмельницький інститут соціальних технологій Університету «Україна», 2018. 54 с.
14. Зімненко В. І. Соціальна робота з профілактики девіантної поведінки дітей шкільного віку. 2020. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/1680>(дата звернення: 07.06.2025).
15. Зраєнко О., Деркач Л. Психологічні чинники девіантної поведінки підлітків та їх корекція за умови соціокультурної середовища. 2020. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/5797/1/4.pdf>(дата звернення: 07.06.2025).
16. Клименко Ю. Г. Профілактика девіантної поведінки учнів загальноосвітніх шкіл-інтернатів. 2020. URL: <https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/1150>(дата звернення: 07.06.2025).
17. Ковальова І. Б., Шаполова В. В. Психологія девіантної поведінки. 2025. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/items/305f27f1-3a4a-4705-96ab-f5d886619011>(дата звернення: 07.06.2025).
18. Козубовська І. В., Козубовський Р. В., Мигалина З. І. Профілактика девіантної поведінки дітей-мігрантів у початковій школі США. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія. 2019. № 1. С. 200-203.
19. Козубовський Р. В. Практична підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з людьми схильними до девіантної поведінки. Методичні

рекомендації. 2020. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/47496>(дата звернення: 07.06.2025).

20. Козубовський Р. В., Шелевер О. В. Профілактика девіантної поведінки молодших школярів. 2019. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/24877>(дата звернення: 07.06.2025).

21. Козубовська І. В., БулезаБ.Я. Наукові підходи до проблеми девіантної поведінки неповнолітніх «групи ризику» в США. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2023. № 1 (52). С. 64-67.

22. Кушнір І. І., Мішкулинець О. О., Кампов Н. В. Теоретико-методологічні основи забезпечення профілактики девіантної поведінки. 2019. URL: <http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/handle/123456789/3449>(дата звернення: 07.06.2025).

23. Літвиненко Ю. С. Підготовка фахівців соціальної галузі до профілактики девіантної поведінки підлітків. 2020. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/5169>(дата звернення: 07.06.2025).

24. Магдисюк Л. І., Демчук В. Б., Павлова Б. В. Сучасні підходи профілактики девіантної поведінки у діяльності психологічної служби. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія». 2021. № 7 (1).

25. Мафтин Л. Профілактика та корекція відхилень поведінки: навч. посібник. 2021.

26. Микитенко М. С. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх у діяльності уповноваженого органу з питань пробації: дис. Київ, 2019. URL: <https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/Dysertatsiia-M.-S.-Mykytenko.pdf>(дата звернення: 07.06.2025).

27. Онофрійчук М. С. Психологічні чинники девіантної поведінки підлітків. Умань, 2024. URL: <https://fspo.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/03/Онофрійчук-М.-С.-2.pdf>(дата звернення: 07.06.2025).

28. Орліченко В. А. Психологічна характеристика делінквентної поведінки неповнолітніх: дис. МДУ, 2019. URL: <http://dspace.s.msu.edu.ua:8080/handle/123456789/6922>(дата звернення: 07.06.2025).
29. Павлюк О. Характеристика девіантної та делінквентної поведінки неповнолітніх до та у період військового стану. Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр. Сер. Соціальні та поведінкові науки. Сер. Управління та адміністрування. 2023. № 26.55. С. 105-128.
30. Повідайчик О. С., Козубовський Р. В. Підготовка майбутніх фахівців соціальної роботи до профілактики девіантної поведінки дітей у процесі волонтерської практики. 2018. URL: [https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/20874/1/Kozubovskii\\_Povidaichyyk%20Монографія%20Тернопіль%20ПІДГОТОВКА%20МАЙБУТНІХ%20ФАХІВЦІВ%20СОЦІАЛЬНОЇ%20РОБОТИ%20ДО%20ПРОФІЛАКТИКИ%20ДЕВІАНТНОЇ%20ПОВЕДІНКИ%20ДІТЕЙ%20.pdf](https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/20874/1/Kozubovskii_Povidaichyyk%20Монографія%20Тернопіль%20ПІДГОТОВКА%20МАЙБУТНІХ%20ФАХІВЦІВ%20СОЦІАЛЬНОЇ%20РОБОТИ%20ДО%20ПРОФІЛАКТИКИ%20ДЕВІАНТНОЇ%20ПОВЕДІНКИ%20ДІТЕЙ%20.pdf)(дата звернення: 07.06.2025).
31. Попадич О. О. Правове виховання як напрям профілактики девіантної поведінки підлітків. 2023. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/55750>(дата звернення: 07.06.2025).
32. Попова Ю. С. Вторинна профілактика протиправної поведінки неповнолітніх в умовах служби у справах дітей. 2021. URL: <https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/handle/123456789/1657>(дата звернення: 07.06.2025).
33. Решетняк В. В. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки молодших школярів у дозвіллевій діяльності. 2019. URL: [http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/1501/1/Решетняк\\_2019.pdf](http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/1501/1/Решетняк_2019.pdf)(дата звернення: 07.06.2025).
34. Рибалка А. В. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки студентів університету. 2021. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/6308>(дата звернення: 07.06.2025).
35. Савельєва Н. М. Соціальна профілактика девіантної поведінки: навчальний контент в оновленому форматі. 2020. URL:

<https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi67/0049479.pdf>(дата звернення: 07.06.2025).

36. Самсін І. Л., Гачак-Величко Л. А. Основні чинники формування девіантної поведінки неповнолітніх. ScientificnotesofLvivUniversityofBusinessandLaw. 2021. № 28. С. 43-47.

37. Сочинська І. О. Профілактика розвитку девіантної поведінки підлітків засобами арт-терапії: дис. 2021. URL: <http://dspace.idgu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1415>(дата звернення: 07.06.2025).

38. Тарасенко О. І. Організація соціально-педагогічної роботи з профілактики девіантної поведінки учнівської молоді в період літніх вакансій. 2019. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/handle/123456789/1565>(дата звернення: 07.06.2025).

39. Шатило Ю. П., Новікова Н. Є. Соціально-психологічний театр як засіб профілактики підліткового алкоголізму. ProceedingsoftheNationalAviationUniversity. Series: Pedagogy, Psychology. № 16. С. 218-225.

40. Юшко О. В. Попередження девіантної поведінки студентів у закладах вищої освіти. Теорія та методика навчання та виховання. 2018. № 44. С. 174-186.